

מדיניות הגרעין האיראנית: רציונל, יעדים ודרכי פעולה

בחלוף חצי יובל למהפכה האסלאמית מצויה כיום איראן באחת מתקופותיה הקשות ביותר – בין לחץ בין-לאומי סביב סוגיית הגרעין לבין נוכחות אמריקנית בכל גבולותיה, שהיא בעיניה איום קיומי פוטנציאלי. בתוך כך מוסיפה טהראן, ככל הנראה, לפתח ולקדם – תחת מעטה של תוכנית גרעין אזרחית רחבת היקף – תוכנית חשאית לפיתוח נשק גרעיני, המיועדת להקנות לה יכולת הרתעה ויכולת להקרין דימוי מעצמתי. תוכנית הגרעין הפכה מוקד לדיון סוער בתוך איראן, אך עיקרו של הדיון אינו עוסק כלל בשאלה אם לפתח נשק גרעיני, אלא כיצד יש לנהוג מול לחצי הקהילה הבין-לאומית כדי להשיג את הפצצה בדרך הטובה ביותר, ללא סכנה של בידוד מדיני ושל מהלך כוחני נגדה

סרן ט'

מבוא¹

המשטר האסלאמי באיראן מצוי כיום באחת מתקופותיו הקשות ביותר: הוא נתון ללחץ בין-לאומי כבד, שאותו מובילות שלוש המעצמות של האיחוד האירופי (גרמניה, בריטניה וצרפת). אלה מנסות להניא את איראן בדרך דיפלומטית מלהעשיר אורניום, שברמות העשרה גבוהות עלול לשמש כחומר הבקיע הדרוש לייצור פצצה גרעינית. גם מכיוון וושינגטון נשמעים שוב ושוב איתותי אזהרה חריפים, שלפיהם לא יהסס הממשל להפעיל את עוצמתו הצבאית נגד המשטר האסלאמי, אם זה לא ישים קץ למאמציו לייצר נשק גרעיני.

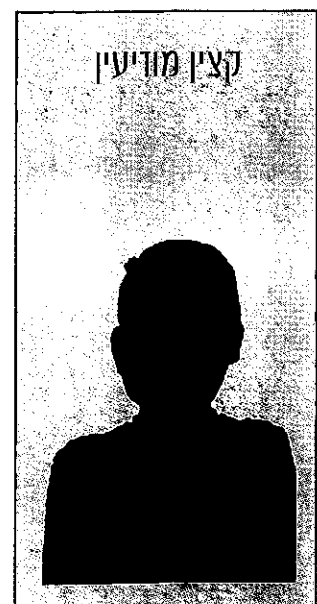
למעשה נתונה טהראן תחת כתר אמריקני סביב כל גבולותיה: כיום ישנה נוכחות אמריקנית הן בעיראק ובאפגניסטן, שכנותיה של איראן ממערב וממזרח, הן במפרץ הפרסי בדרום, שם משייטות ספינות הצי החמישי האמריקני, והן במדינות הקווקז ומרכז אסיה שמצפון לאיראן

ומרכז אסיה שמצפון לאיראן. ראוי לציין כי בדידותה של איראן במרחב שבו היא שוכנת אינה מצב חדש. כך גם היה בימים שבהם מצפון שלטה ברית-המועצות על כל הרפובליקות של מרכז אסיה ושל הקווקז, ממערב שלט סדאם חוסיין וממזרח הטליבאן. בהעדר שכנים ידידותיים קשרה איראן בשנות ה-80 ברית עם סוריה החילונית. מאחר שבמרבית התחומים יש לאיראן ולסוריה אינטרסים סותרים, היו כבר מי שכינו אותן בשם "הזוג המוזר".

עוד מימי השאה קובעת תפיסת הביטחון הלאומית של

איראן כי עליה לקדם מדיניות ביטחון הגנתית, המבוססת על יכולת הרתעה אסטרטגית, שכן רק יכולת כזאת תאפשר לה להתמודד עם האיומים המתרבים מולה – רובם איומים של גורמים החזקים ממנה בהרבה (ברית-המועצות בעבר; ארצות-הברית ובריטניה בהווה). יכולת הרתעה אסטרטגית – מעריכים האיראנים – תחפה במידה מסוימת על נחיתותה הצבאית ותקרין דימוי מעצמתי כלפי חוץ.

לכן מוסיפה טהראן – לפחות כפי שעולה מגילויי הסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית בשנתיים האחרונות – להסתיר מעיני הקהילה הבין-לאומית את מה שנראה כהמשך קידומה של תוכנית צבאית חשאית לפיתוח נשק גרעיני.

קצין מודיעין

כיום בוחנת איראן היטב את התנהלותה של ארה"ב מול מדינות "סוררות" אחרות במרחב. על-פי תפיסת האיראנים, מעמדה ותדמיתה של ארצם נעים בתווך שבין המודל הצפון-קוריאני לבין המודל העיראקי. הנחת העבודה של בכירה היא כי מדינה שיש לה יכולת הרתעה אמינה, דוגמת צפון-קוריאנה, תוכל להתמודד עם איומים אמריקניים. זאת בעוד שעיראק, כפי שכבר הוכח, נתפסה בעיני האמריקנים כמדינה חלשה, ללא כל יכולת הרתעה.

הלחץ שבו שרויה איראן החל לתת את אותותיו גם בזירה הפנימית באיראן, ברובדי המשטר האסלאמי ובשכבות האינטלקטואלים, שבקרובם ניצת הדיון הפנימי בין המחנות השונים, שאותם נהוג להגדיר במונחים של "רפורמיסטים" ושל "שמרנים". אלה הראשונים נוטים לנקוט גישה פרגמטית יותר נוכח הדרישות המופנות כלפי איראן מצד הקהילה הבין-לאומית. עם זאת חשוב להדגיש כי השיח הציבורי באיראן בסוגיה הזאת עוסק בשאלה כיצד על איראן להתמודד עם לחצי הקהילה הבין-לאומית ולא בשאלה אם כדאי להמשיך לפתח תוכנית גרעין. בנוגע לשאלת הכדאיות קיים קונסנזוס איראני מקיר לקיר.

בהמשך המאמר אנסה לתאר את שורשי החתירה האיראנית לפצצה, תוך שימת דגש על מקומו של הגרעין בתפיסת הביטחון הלאומית של איראן. בחלקו השני של המאמר אנסה להציג את הדיון הפנימי המרתק שמתנהל באיראן בשנה האחרונה בכל הנוגע לדרכה הגרעינית מול הקהילה הבין-לאומית – דיון שמאפשר לבחון את מידת הכמיהה האיראנית להשגת יכולת גרעינית. לבסוף אנסה לנתח כיצד עתידה טהראן לנהוג אל מול הלחץ הבין-לאומי.

שורשיה של תוכנית הגרעין האיראנית

מאז פלישת המונגולים לתחומה – במאה ה-13 – התמקדה

תפיסת הביטחון הלאומית של איראן בחשש מפני פלישה לשטחה. החשש הזה גבר במהלך המאה ה-20, עת פלשו המעצמות למדינה, ועיצב למעשה – לצד אתגרים חיצוניים נוספים – את מדיניות הביטחון האיראנית, השואפת לשמר בראש ובראשונה את הישרדות המשטר ואת שלמותה הטריטוריאלית של המדינה.

נפילת השאה ועלייתו של המשטר האסלאמי שינו באופן חלק את יעדיה ואת מטרותיה של תפיסת הביטחון הלאומית, כפי שהתהוותה מתחילת המאה ה-20. אם ניתן היה להבחין בעשור הראשון לחייה של המדינה הצעירה במדיניות אלימה יותר של "יצוא המהפכה" – מדיניות שנועדה לשרת את האינטרס המהפכני, הרי שמתחילת שנות ה-90 נראה כי האינטרסים של המהפכה

הולכים ומפנים את מקומם לאינטרסים של המדינה, וזאת באופן המשפיע על אופי התנהלותה של טהראן במצבי משבר, שבהם היא מגלה פרגמטיות, דוגמת התנהלותה בסוגיית הגרעין.

מדיניות הביטחון של איראן מביאה בחשבון שני נתוני יסוד קבועים: בעוד שאיראן – "הענק הכלוא" – מחויבת להגן על קו גבול ארוך במיוחד, כששרשותה עומד צבא נחות יחסית מול האיומים החיצוניים, הרי שמבחינת הדימוי העצמי שלה היא שואפת לשמר ולהרחיב את מעמדה כמעצמה אזורית.

בשנות ה-80, כמה שנים לאחר עלייתו לשלטון של חומייני, הציבה לעצמה איראן יעד אסטרטגי: להשיג אמצעי לחימה אמינים, שיהיה בהם כדי להרתיע את אויביה. היעד הזה הפך לדחוף אף יותר בעקבות השימוש שעשתה עיראק בנשק כימי במהלך מלחמתה באיראן (1980-1988) – מה שחיזק את התחושה באיראן כי עליה לשאוף להשגת יכולת הרתעה אסטרטגית באמצעות נשק גרעיני.

כפי שכבר צוין, השאיפה להשגת נשק גרעיני – על אף שנידונה רק במובלע בזירה הפוליטית באיראן, שכן פורמלית מודה טהראן רק במאמציה להשיג אנרגיה גרעינית "למטרות שלום" – משותפת לכלל הזרמים הפוליטיים באיראן – הן לשמרנים והן לרפורמיסטים. התפיסה הזאת נובעת מתחושת האיום המלווה את

דרג מקבלי ההחלטות באיראן בעשורים האחרונים – תחושה שעוצבה לאור קשת איומים רחבה ומשתנה שניצבה בפניה החל מהאיום העיראקי ההיסטורי, עבור דרך האיום הסובייטי וכלה באיום האמריקני של הימים האלה. זהו הבסיס העיקרי לתפיסת הביטחון הלאומית המסורתית עוד מימי השאה, שנועדה בעיקר ליצור יציבות אזורית מקסימלית. היא לא נועדה

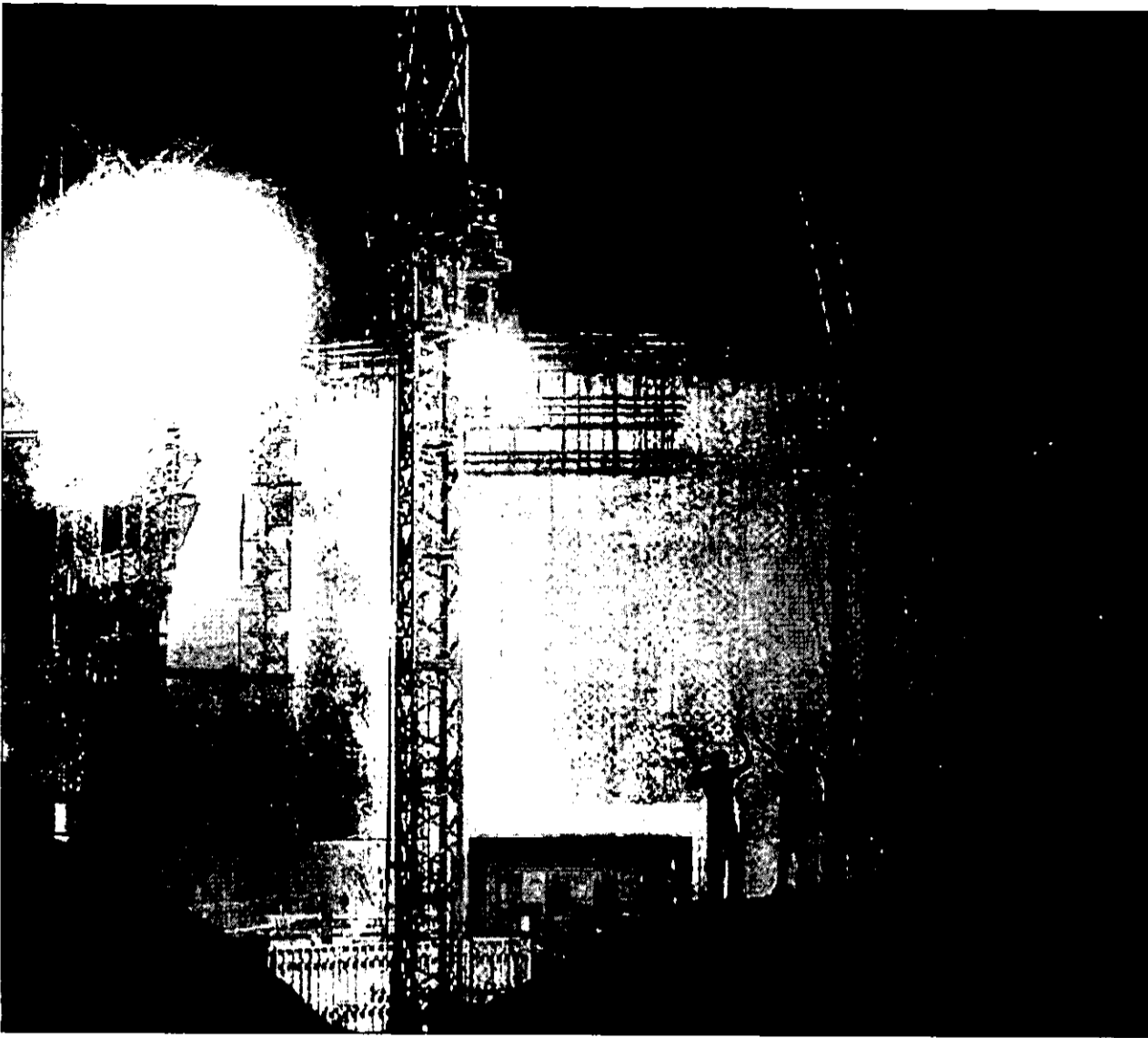
למלא אך ורק את יעד העל של המהפכה – הישרדות המשטר – אלא לשמר, בדומה למדיניות השאה, את הישרדות המדינה.

שימו לב לרעיון הזהה המונח בבסיס דבריהם של שני האישים האיראנים שלהלן:

בשנות ה-80, כמה שנים לאחר עלייתו לשלטון של חומייני, הציבה לעצמה איראן יעד אסטרטגי: להשיג אמצעי לחימה אמינים, שיהיה בהם כדי להרתיע את אויביה. היעד הזה הפך לדחוף אף יותר בעקבות השימוש שעשתה עיראק בנשק כימי במהלך מלחמתה באיראן

"אם מדינה כלשהי באזור תשיג יכולת גרעינית, יהיה על איראן להשיג יכולת דומה". השאה מוחמד רז'א פהלוי בריאיון למוחמד חסניין הייכל (1975)
"באותו היום החשוב ביותר, שבו יצטייד עולם האסלאם בכלי הנשק המצויים ברשות ישראל, תיקלע האסטרטגיה המתנשאת (של ארה"ב – המחבר) למבוי סתום... מאחר שהשימוש בפצצת אטום אחת נגד

בונים את הכור באיראן

נראה כי טהראן - בניסיונה להתמודד עם סביבתה האלימה וכדי לחפות במידה מסוימת על נחיתותה הצבאית - תוסיף לקדם ולפתח פרויקט גרעין הכולל מרכיב של תוכנית חשאית לפיתוח נשק גרעיני

אסטרטגית באמצעות יכולת גרעינית החלה כבר בתקופת השאה, ומכאן שהיא טבועה למעשה בראייתה הביטחונית-אסטרטגית כיעד לאומי ראשון במעלה. כלומר יעדיה המקוריים של תוכנית הגרעין הצבאית לא יועדו

מלכתחילה נגד ישראל, אלא כווננו כלפי איומים אזוריים אחרים, ובראשם ברית-המועצות ועיראק.

השאיפה להשיג יכולת הרתעה אסטרטגית היא לאומית ומושרשת ביסודות דרכי הפעולה של המדינה האיראנית. לכן גם משטר רפורמיסטי ואפילו משטר פרו מערבי באיראן יוסיפו לראות בהשגת היכולת הגרעינית יעד לאומי, ולו בשל הסביבה האלימה שבה שוכנת איראן. לכן רואה כיום

המשטר האסלאמי בקידומה של התוכנית נכס הרתעה אסטרטגי ראשון במעלה ופרויקט שיכול להיות בעתיד מפתח מרכזי להישרדותו ולשלמותה הטריטוריאלית של איראן.

לדעתי, דווקא המכשולים שבהם נתקלה במהלך

דווקא המכשולים שבהם נתקלה במהלך התקופה האחרונה והלחץ שהופעל עליה לחדול מתוכניתה הגרעינית - ובמיוחד האיומים מצד ארה"ב - העצימו את שאיפתה של איראן להשיג את הפצצה

ישראל לא יותיר ממנה זכר, בעוד שנשק כזה לא יוכל להשמיד לחלוטין את עולם האסלאם".
האשמי רפסג'אני, יו"ר המועצה לקביעת האינטרסים (14 בדצמבר 2001)

מדיניות הגרעין האיראנית - לקראת התנגשות או המשך שיתוף הפעולה?

הלחץ הבין-לאומי המופעל על איראן כבר קרוב לשנתיים רק חידד את המצוקה הגיאואסטרטגית שבה שרויה איראן עוד מימי השאה. זו גברה מאוד עם עלייתו של המשטר האסלאמי לשלטון - בשל הבדידות שכפה על עצמו המשטר החדש מתוקף האידיאולוגיה האסלאמית הרדיקלית שלו - והחריפה עם הפיכתה של המערכת העולמית לחד-קוטבית, שבה ארה"ב היא ההגמון. לכן יש להוסיף גם את מגמת ההיחלשות של בעלי בריתה האזוריים של איראן - סוריה והחזבאללה.

לכן נראה כי טהראן - בניסיונה להתמודד עם סביבתה האלימה וכדי לחפות במידה מסוימת על נחיתותה הצבאית - תוסיף לקדם ולפתח פרויקט גרעין הכולל מרכיב של תוכנית חשאית לפיתוח נשק גרעיני.

חשוב לחזור ולהדגיש: השאלה כיום באיראן אינה אם יש לפתח את "הפצצה" גם נוכח הלחץ הבין-לאומי,

אלא כיצד להסוות ולהסתיר את מגמותיה החשאיות בתחום הנשק הגרעיני ולשמר באותה העת את מרכיבי התוכנית האזרחית, שמהווים מבחינתה תשתית חיונית לקידומה של תוכנית הגרעין הצבאית.

"הפצצה האטומית היא בגדר חובה עבורנו. ההגנה שלנו אינה אפקטיבית במידה מספקת בלעדיה..."

אנו מתכוונים להגביר את היכולת שלנו כל עוד הישראלים בונים את ההגנה שלהם ואת אוסנל הנשק האטומי שלהם". ג'ואד לאריג'אני, בכיר במחנה השמרני (בי-בי-סי, 27 בדצמבר 2000)

כאמור, החתירה האיראנית להשגת יכולת הרתעה

התקופה האחרונה והלחץ שהופעל עליה לחדול מתוכניתה הגרעינית – ובמיוחד האיומים מצד ארה"ב – העצימו את שאיפתה של איראן להשיג את הפצצה. כיום מנסה טהראן לתמרן בין אילוצי המערכת הבין-לאומית תוך הסתייעות במדיניות "דרך הביניים" שהיא נוקטת באופן מסורתי נוכח מצבי מצוקה אזוריים ובין-לאומיים.

איראן מנסה לנטרל איומים פוטנציאליים ולצאת ברווח מכל הצדדים, קרי לקדם את תוכניתה הגרעינית, אך בו בזמן להימנע ממצב של בידוד בין-לאומי דוגמת זה שבו מצויה כיום צפון-קוריאה.

היא עושה זאת בעיקר באמצעות תמרונים שונים שנועדו לאפשר לה להרוויח זמן.

אומנם למד הזמן יש חשיבות רבה בעיני איראן בסוגיית הגרעין, דהיינו היא מעוניינת מאוד להשלים את הפרויקט מהר ככל האפשר, אך יחד עם זאת המשטר האסלאמי ומנהיגו חמנאי אינם נבחרים, וראייתם היא ארוכת טווח. במילים

אחרות, בעוד שהאופק של פוליטיקאי במדינה דמוקרטית הוא לרוב כאורך הקדנציה שלו, טהראן מביטה על התפתחות תוכניתה הצבאית ועל המכשולים הנקרים בדרכה בהסתכלות ארוכת טווח. לכן על אף שאיפה האיראנית לסיים את פרויקט הגרעין מהר ככל האפשר לאור הלחץ המופעל עליה, דחייה בלתי נמנעת בתוכניתה הגרעינית כתוצאה מאילוף חיצוני רק יעכב אותה, אך לא יעצור אותה בדרך ליעדה האסטרטגי.

המצב הזה מאפשר לאיראן לראות דווקא בממד הזמן גורם הפועל לטובתה עם התמשכותם של הדיונים בזירת האו"ם בנוגע לעתידה הגרעיני, בעוד שתוכניתה הצבאית החשאית מוסיפה לקרום עור וגידים. למעשה, באפשרותה להוסיף למתוח הלכה למעשה את קו שיתוף הפעולה עם הקהילה הבין-לאומית גם בתקופה הנוכחית, שבה הלחץ המופעל עליה הולך וגובר, בעוד שהיא ממשיכה לשמור בד בבד על כללי המשחק הקיימים במערכת הבין-לאומית. מדובר בכללים המעניקים, למעשה, לגיטימציה לפיתוחה של תוכנית גרעין אזרחית, שבצילה חוסה, כפי הנראה, תוכנית גרעין צבאית.

לכן נראה כי כל עוד לא תשיג איראן את יכולת ההרתעה המיוחלת, היא תוסיף לשמור למראית עין על כללי המשחק הקיימים מול הקהילה הבין-לאומית. עם זאת, אם איראן תשיג יכולת גרעינית, כפי הנראה לקראת תום העשור – יכולת שתאפשר לה להתמודד עם אתגרים חיצוניים – היא תימצא בדילמה: מחד גיסא היא תשאף להקרין דימוי הרתעתי אמין, וייתכן אף גלוי במידת מה (מדיניות של עמימות?) מאידך גיסא, טהראן, בניגוד לישראל, חתומה על האמנה לאי-הפצתו של נשק גרעיני

ואף שבה והצהירה כי אין בכוונתה להשיג נשק גרעיני. לכן אם תצהיר כי בידה יכולת גרעינית – בין אם באמצעות ניסוי גרעיני ובין אם באמצעות הצהרות פומביות – היא תימצא בדומה למצב שבו נמצאת כיום צפון-קוריאה: תחת סיכון גובר להטלת סנקציות נגדה או אף כיעד למהלכים כוחניים.

התיאור הזה מעלה שאלות רבות בנוגע לעתיד המרוץ האיראני אחרי הפצצה, שאליה היא צפויה להגיע, כנראה, כבר בשנים הקרובות, ובמיוחד בנוגע להשלכות המהותיות הנובעות מכך בעבור מדינת ישראל. בראש ובראשונה נשאלת השאלה כיצד תנהג איראן מגורענת: האם תשמור על עמימות גרעינית? האם תהיה עורף אסטרטגי גרעיני לסוריה או אף תפרוס מטרייה גרעינית על החזבאללה ועל ארגוני הטרור הפלסטיניים? נראה כי השאלות האלה ושאלות רבות אחרות יוותרו פתוחות לפחות בעתיד הנראה לעין.

השאלה כיום באיראן אינה אם יש לפתח את "הפצצה" גם נוכח הלחץ הבין-לאומי, אלא כיצד להסוות ולהסתיר את מגמותיה החשאיות בתחום הנשק הגרעיני

הערות

1. ברצוני להודות לד"ר אמילי לנדאו ממרכז יפה למחקרים אסטרטגיים שלייד אוניברסיטת תל-אביב על הערותיה והארותיה שתרמו רבות למאמר.
2. "פרוטוקול הפיקוח הנוסף" הוא נספח לאמנה לאי-הפצת נשק גרעיני (NPT), שעליו חתמה איראן ב-18 בדצמבר 2003. מטרת הפרוטוקול היא לפקח באופן קפדני יותר על מתקניה הגרעיניים של המדינה החותמת. עד כה הצטרפו לפרוטוקול פחות מחמישית מהחברות באמנה. להרחבה ראו באתר של הסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א): www.iaea.org
3. הוויכוח בסוגיית הגרעין התנהל גם בפרלמנט – המג'לס – בטהראן. בנאום שנשא שם שר החוץ חראזי הוא דחה את הדרישה הבין-לאומית לחתום גם על הפרוטוקול הנוסף של האמנה לאי-הפצת נשק גרעיני, בטענה כי איראן לא תקבל על עצמה התחייבויות נוספות כל עוד מוטלות עליה הגבלות (בתחום הסחר – במיוחד בכל הנוגע לאפשרות לייבא ציוד שניתן להשתמש בו בתעשיית הגרעין). קודם לכן נאם יו"ר הארגון האיראני לאנרגיה אטומית וסגן הנשיא, אקאיזאדה, והביע חשש כי גם אם תחתום איראן על הפרוטוקול הנוסף, לא תניח לה ארה"ב ותדרוש ממנה צעדים נוספים.
4. מצוטט מתוך האתר www.fas.org

